

POČÁTKY ROZKVĚTU ŘECKÝCH STUDIÍ V KONTEXTU ITALSKÉHO RANÉHO HUMANISMU: BARLAAM ZE SEMINARY, FRANCESCO PETRARCA, LEONTIOS PILATOS, GIOVANNI BOCCACCIO*

Marcel Martin

Kalábrijský mnich a učenec Barlaam ze Seminary (laickým jménem Bernardo Massari; řecky Βαρλααμ Καλαβρός) (kol. 1290–1348) roku 1342 (tj. v době nejsilnějšího napětí v rámci hésychastického sporu)¹ působil jako diplomat při papežském dvoře Benedikta XII. (1334–1342) v Avignonu. Byl pověřen byzantským císařem Andronikem III. (1328–1341), aby vyjednával s latinskou stranou o reálných možnostech opětné unie církví a o poskytnutí vojenské pomoci na podporu Byzancí proti silicímu tlaku ze strany osmanských Turků. Tento rok – 1342 – byl pro kalábrijského učenice významný hned z několika důvodů. Barlaam ze Seminary konvertuje ke katolicismu a stává se

* Text článku je obsahově doplněnou kapitolou, jež je součástí autorovy rigorózní práce *Byzantský humanismus a obnova řeckých studií v Itálii, 1360–1535* obhájené v říjnu roku 2011 na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Vedoucí práce: Mgr. Eduard Neupauer, Ph.D.

¹ Barlaam ze Seminary byl v boji mezi teologií rozumovou a teologií mystickou zastáncem autonomie lidského myšlení v poznávání světa. Rozumové uvažování a logiku vnímal jako nástroj postžení pravdy, jež je imanencí božského vtělení. Boha lze tak poznat skrze vědění a moudrost, protože vědění a moudrost směřují k pravdě, tedy k Bohu. Stoupenci barlaamismu se opírali o senzualistickou noetiku v aristotelských intencích. Zastávali hledisko, že Boha lze vnímat pouze v rovině symbolu. Během hésychastického sporu s mystickou ortodoxií se Barlaam dostal v císařovu nemilost, byl uvržen do klatby a jeho spisy zničeny. Kontroverze je též označována jako ideový spor mezi hésychasmem či palamismem na straně jedné a barlaamismem na straně druhé. Růžena Dostálová se domnívá, že v případě vítězství barlaamismu by bylo možné předpokládat uvedení byzantské kultury na cestu humanismu podobného západnímu, viz DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha 2003, s. 268–271; Táž: *Slova knih – obraz světa a duše*. In: ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (ed.) et al.: *Dějiny Byzance*. Praha 1992, 1996 (dotisk), s. 382–383. Samotný Barlaam svým intelektuálním zasazením však patřil spíše do světa středověké scholastiky. K Barlaamovu postoji velmi vzdálenému humanistické mentalitě viz GARIN, Eugenio: *History of Italian Philosophy* (dále jen *History of Italian Philosophy*). Díl 1. Amsterdam – New York 2008, s. 146. Po odsouzení svého učení na konstantinopolském synodu odešel v roce 1341 Barlaam ze Seminary natrvalo (kromě avignonského a pařížského působení) do Itálie.

biskupem v jihoitalské Gerace.² (Později je mu udělen post papežského legáta.)³ Téhož roku se seznamuje Barlaam s Franceskem Petrarkou (1304–1374), jenž využívá naskýtající se příležitosti a podobně jako Robert Grosseteste či Roger Bacon se rozhoduje pro studium řečtiny s podporou rodilého mluvčího.⁴ Mezi srpnem a říjnem 1342 se v příhodných chvílích řecko-italský polyhistor stává Petrarkovým soukromým učitelem řečtiny. Kníže básníků však ve vlastních studiích řeckého jazyka příliš znatelný pokrok neučiní. Na jeho obranu je nutno říci, že Barlaam ze Seminary přes veškerou svou erudici nebyl tím pravým pedagogem. Jeho arogantní vystupování, polemická povaha, nesmlouvavé a sarkastické výroky často vyvolávaly odpor i jeho nejbližších přátel. Přesto Petrarca, ohlížejíc se nazpět ve svém spise *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia* (O jeho vlastní nevědomosti a mnoha dalších) (1367–1370), shledává hlavní příčinu neúspěchu ve skonu řecko-italského učence: „...Barlaam Kalábrijec, moderní příklad řecké moudrosti, jenž mne jednoho dne začal učit řečtině, když ještě neznal latinsky (*Latinarum inscius*). Možná by se mu podařilo mě vzdělat, kdyby mi ho neodebrala žárlivá smrt a nezhatila, jak má ve zvyku, šlechetné záměry.“⁵ Připočteme-li k tomu limitovaný počet hodin výuky, jichž se Petrarkovi dostalo, ve výsledku shledáváme pouze rudimentární znalosti gramatiky řeckého jazyka. Přestože Petrarca ve svém učení se řeckému jazyku velké kroky neučinil, inspiroval jiné svým entuziasmem pro studium řeckých klasických spisů. Petrarca doporučoval, podobně jako například Roger Bacon (1214–1294) ve spise *Opus tertium* (*Třetí dílo*),⁶ zájemcům o výuku řeckého jazyka pobyt v jihoitalských

² FYRIGOS, Antonis: *Leonzio Pilato e il fondamento bizantino del preumanesimo italiano*. In: MAISANO, Riccardo – ROLLO, Antonio (a cura di): *Manuele Crisolora e il ritorno del greco in Occidente: atti del Convegno Internazionale* (Napoli, 26–29 giugno 1997). Napoli 2002, s. 21–22. Po konverzi Barlaam často ve svých textech a korespondenci určené přátelům a známým v Byzanci obhajoval římské dogma týkající se *Filioque* a zastával stanovisko preferující primát římského papeže.

³ LIBERA, Alain de: *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. Praha 2001, s. 56; REYNOLDS, Leighton Durham – WILSON, Nigel Guy: *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford 1974, s. 130.

⁴ O významu Avignonu jako křižovatky kulturních cest ve čtrnáctém století a intelektuální spojnici mezi evropským jihem a severem viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: *c. d.*, s. 114. Existují hypotézy, že k seznámení mezi Franceskem Petrarkou a Barlaamem ze Seminary došlo až v roce 1343, kdy se oba setkali na dvoře neapolského krále Roberta z Anjou (1309–1343), srov. ŠPIČKA, Jiří: *Petrarca: homo politicus – politika v životě a díle Francesca Petrarky* (dále jen *Petrarca*). Praha 2010, s. 65.

⁵ Francesco Petrarca. In: OLSZANIEC, Włodzimierz: *Od Leonarda Bruniego do Marsilia Ficina: Studium renesansowej teorii i praktyki przekładu*. Warszawa 2008, s. 5. *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia*, 4.69–71; GARIN, E.: *c. d.*, s. 145. [překlad autor]

⁶ Tamtéž, s. 33.

oblastech, kde znalost klasické řečtiny byla zčásti ochráněna a antické spisy v klášterních knihovnách uchovávány.⁷

Petrarca patřil k vášnivým sběratelům antických manuskriptů, a to nejenom latinských, nýbrž i řeckých. Dle do dnešních časů identifikovaných rukopisů a zmínek v korespondenci lze usuzovat, že během let nashromáždil sbírku čítající několik stovek rukopisných svazků. Co do šíře a unikátnosti neměla sobě rovnou nejenom v tehdejší době, ale stěží bychom našli privátní sbírku podobného typu v dobách předchozích a (kromě několika málo výjimek) i v časech bezprostředně následujících.⁸ Dochoval se nám seznam oblíbených autorů a děl, jenž Petrarca sepsal v době svého mládí (ve třicátých letech 14. století). Tento soupis nám umožňuje vytvořit si částečnou představu původní koncepce sbírky. Oblíbené autory a díla lze samozřejmě identifikovat z Petrarkovy vlastní tvorby, korespondence či ze samotných rukopisů, jichž byl básník majitelem anebo mu byly zapůjčeny. Petrarca nebyl jen sběratelem, nýbrž i pečlivým korektorem textů, jež vlastnil, přičemž se snažil, aby jejich znění bylo co nejvíce kompletní a správné. Se zřetelem k neadekvátnějšímu čtení antických latinských autorů vypracoval vlastní kritickou metodu založenou na historicko-filologické analýze textů. Máme co do činění s precizní editorskou prací založenou na kolaci textů různého znění. Obrátme nyní naši pozornost k rukopisům v řečtině a jejich latinským verzím, jež patřily do Petrarkovy knihovny.

V jeho sbírce se z řeckých antických autorů objevuje Aristotelés se svojí *Etikou* a dva Platónovy dialogy – *Timaios* a *Faidón*. Všechny tři spisy byly v latinském středověkém překladu. Latinská rukopisná verze *Faidóna*, kterou Petrarca vlastnil ve své knihovně a která byla překladatelským dílem Henrika

⁷ HARRIS, Jonathan: *Greek Emigres in the West, 1400–1520*. Camberley 1995, s. 121, pozn. 8.

⁸ K obsahu Petrarkovy knihovny viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: *c. d.*, s. 114–117. Po zrušení dohody (ze 4. září 1362) o přenechání Petrarkovy sbírky rukopisných kodexů bazilice sv. Marka v Benátkách za doživotní užívání paláce Molin na Riva degli Schiavoni se sbírka po Petrarkově smrti zčásti (přinejmenším řecké a latinské manuskripty, z nichž některé byly básníkovými autografy) dostala do vlastnictví padovského vládce Franceska Novello da Carrara (1350–1388), posledního patrona knížete básníků. V listopadu roku 1388 se Padova zmocnil Gian Galeazzo Visconti (1378–1402) a knihovnu nechal převést do Pavie, kde byly rukopisy pečlivě studovány během téměř celého 15. století až do roku 1499, kdy Pavie byla obsazena vojsky francouzského krále Ludvíka XII. (1498–1515), jenž rukopisný soubor nechal převést do svého zámku v Blois. Někdejší Petrarkova sbírka tak nyní představuje důležitý nukleus Bibliothèque Nationale de France. Druhá část, zahrnující kopie Petrarkových vlastních děl a duplikáty, byla odkázána Petrarkově dceři a její rodině. Narozdíl od prvé tato byla záhy rozptýlena. Viz DE LA MARE, Albinia Catherine: *Handwriting of Italian Humanists. Volume I. Fascicule I. Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Coluccio Salutati, Niccolò Niccoli, Poggio Bracciolini, Bartolomeo Aragazzi of Montepulciano, Sozomeno of Pistoia, Giorgio Antonio Vespucci*. Oxford 1973, s. 5, pozn. 7, s. 6; ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 83, 123.

Aristippa († 1162) (převod vznikl v roce 1156), byla identifikována Lorenzem Mionim jako Paris. lat. 6567 A.⁹ Latinskou verzi *Faidóna* s největší určitostí získal Petrarca již během svého pobytu v Paříži v roce 1333. Kopie byla vytvořena na základě znění obsaženého v rukopisu, jenž byl uložen v knihovně sorbonnské univerzity.¹⁰ V traktátu *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia* Petrarca tvrdí, že je majitelem „šestnácti nebo ještě více Platónových spisů“ jak v latinských překladech, tak v původním znění. Bohužel neříká, o jaké dialogy se konkrétně jednalo. S řeckými verzemi Platóna se Petrarca blíže seznámil právě prostřednictvím kalábrijského mnicha Barlaama ze Seminary, jenž, přestože byl spíše racionalistou aristotelského ražení, dokázal básníkovi přiblížit platónskou nauku, v níž se snažil italský adept nalézt afinitu s křesťanským učením. Již v tomto čase vlastnil Francesco ve své knihovně ve Vaucluse rukopis obsahující vícero Platónových dialogů v původním znění.¹¹ Rukopis byl za přispění Élisabeth Pellegrinové identifikován jako Par. gr. 1807. Barlaam ze Seminary též Petrarkovi bezesporu hlouběji přiblížil podstatu sporu mezi Platónovým a Aristotelovým učením, jenž byl živý v soudobém byzantském teologickém prostředí a který se měl o jedno století později mocně promítnout v duchovní atmosféře italského *quattrocenta*. Přestože Petrarca znal z Platónova díla pouze zlomek (přímo výše zmíněné dva dialogy) a nepřímo se s Platónovou naukou seznamoval prostřednictvím Macrobiova spisu, díla Ciceronova, Apuleiova, sv. Augustina, Chalcidiova komentáře k *Timaiu*¹² a platónské středověké tradice, dával mu přednost před Aristotelem – symbolem autority dogmatické scholastické filozofie.

Petrarca vlastnil též rukopis obsahující Homéra v originálním znění.¹³ Tento kodex získal Petrarca darem od byzantského diplomata Nicholase Sigeru († 1357), s nímž se setkal na konci ledna roku 1348 ve Veroně. Nicholas Sigeros (Syger), toho času ve službách Ióanna VI. Kantakouzéna (1347–

⁹ Viz KRISTELLER, Paul Oskar – MOONEY, Michael (ed.): *Renaissance Thought and its Sources*. New York 1979, s. 298, pozn. 11. O Aristippovy překlady *Ménona* a *Faidóna* se budou opírat i Petrarkovi přátelé: Giovanni di Conversino da Ravenna (Giovanni da Ravenna, 1343–1408; dle jiných pramenů: 1356–1417) a Coluccio (Nicola di Pietro) Salutati (1331–1406). Na obědvávku Collucia Salutatiho byla v roce 1402 vytvořena kopie rukopisu Paris. lat. 6567 A: Vat. lat. 2063, viz GARIN, E.: *Powrót filozofów starożytnych* (dále jen *Powrót filozofów*). Warszawa 1993, s. 17. Ještě o něco později se s Aristippovými latinskými verzemi těchto Platónových dialogů blíže seznámí Mikuláš Kusánský (1401–1464).

¹⁰ DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 2, pozn. 3.

¹¹ NOVOTNÝ, František: *O Platónovi IV. Druhý život*. Praha 1970, s. 456.

¹² Petrarca měl k dispozici Chalcidiovu komentář k *Timaiu* v rukopisu Paris. lat. 6280 pocházejícím z 12. století, viz DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 14.

¹³ WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance* (dále jen *From Byzantium to Italy*). London 1992, s. 2.

1354), zastával důležité místo v byzantské diplomacii, mimo jiné též díky svým znalostem latinského jazyka a literatury. Proto o něm prameny hovoří jako o „*magnus interpres*“.¹⁴ Manuskript Homéra obdržel Petrarca na konci roku 1353, či na začátku 1354, v době svého milánského působení.¹⁵ Později tento rukopis, jenž byl identifikován Agostinem Pertusim jako Ambr. I 98 inf., sehraje významnou úlohu při tvorbě raných latinských překladů.¹⁶ Bertold Louis Ullman činí tento kodex částečně zodpovědným za zvýšení zájmu o poznání řeckého jazyka mezi italskými humanisty.¹⁷ Petrarca si často ve své korespondenci posteskl, že si dostatečně neosvojil řecký jazyk, aby si Homéra mohl přecíst v původním znění. Po obdržení řeckého rukopisu Homéra Petrarca píše v dopise dárci: „Tvůj Homér je pro mě němý, ale ve skutečnosti jsem já v jeho společnosti hluchý“.¹⁸ Neznalost jazyka byla dána (ponecháme-li stranou Barlaamovu „pedagogickou vhodnost“) Petrarkovou nesoustavností a možná i nechutí, v jejímž pozadí mohly hrát do jisté míry svoji roli religiozni důvody. Petrarca přes veškerý svůj latinský patriotismus uznával řecké klasické duchovní dědictví pro jeho symbiózu literatury a morálního étosu s vědeckým přístupem ke světu. V dopise z roku 1370 padovskému vědci, konstruktérovi orlojů a lékaři, Giovannimu Dondimu dell'Orologio (kol. 1318–1388) Petrarca píše: „Vím, že Řekové byli kdysi nadaní a oduševnělí: vždyť se mezi nimi našli ti největší filozofové, básníci, řečníci a matematikové a onen okrásek světa zrodil také krále mezi lékaři“.¹⁹ Na druhé straně jsou známy i básnickovy nekriticky patriotické výroky, snažící se za každou cenu zmenšit význam antických Řeků. Petrarca například praví: „...naši lidé [tj. Římané, v širším smyslu Italové, pozn. autora], došli ve všem sami od sebe k moudřejším závěrům než Řekové nebo zlepšili to, co od nich přijali“.²⁰ K současné byzantské civilizaci Petrarca zaujímá postoj záštiplný až mi-

¹⁴ Na jeho misií jej doprovázel „protovestiarie“ Georgiós Spanopulos a francouzský kavalír Francesco „de Pertuxo“ (du Pertuis?), viz PERTUSI, Agostino: *Leonzio Pilato fra Petrarca e Boccaccio: Le sue versioni omeriche negli autografi di Venezia e la cultura greca del primo Umanesimo*. Venezia – Roma 1964, s. 43–45.

¹⁵ Tamtéž, s. 3–4, 16, 43–72. V Miláně Petrarca žil v letech 1353–1361.

¹⁶ Tamtéž, s. 8; KRISTELLER, P. O.: *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic and Humanist Strains*. New York 1961, s. 57–58, pozn. 20. Kolem roku 1360 získává též Boccaccio „svého“ Homéra, který možná zahrnoval jak *Odyseiu*, tak *Íliadu*.

¹⁷ PERTUSI, A.: c. d., s. 4, pozn. 3.

¹⁸ Originální znění: „Homerus tuus apud me mutus, imo vero ego apud illum surdus sum“ (*Familiarum rerum libri XVIII*, 2.10). In: PERTUSI, A.: c. d., s. 4.

¹⁹ Francesco Petrarca. In: ŠPIČKA, J.: Petrarca, s. 246.

²⁰ Tamtéž, s. 196.

litantně nepřátelský, v čemž se nijak neliší od dobového naladění.²¹ Částečně je to dáno básnickovým „italocentrismem“ a obecnou neznalostí. Xenofobní stanovisko bude příštími generacemi italských humanistů (zhruba od roku 1400) postupně korigováno díky jejich otevřenosti a větší obeznamenosti se skutečnými poměry v byzantské říši.

Pozastavme se na okamžik u ideového podhoubí italského raného humanismu tak, jak je Petrarkou prezentován a reprezentován. Petrarca – jak již bylo výše poznamenáno – mocně vystupoval na obranu Platónových děl, jimž dával přednost, přestože je znal jen zčásti, před Aristotelovými. Toto hodnocení vycházelo z četby Cicerona a Ciceronův názor tak na druhé straně Petrarkovi poskytl základ pro kritiku soudobých scholastických latinských převodů Aristotela. Petrarca soudil, že Aristotelova mluva je ve své původní podobě mnohem sladší a harmoničtější a nikoliv tak klopotná a kostrbatá. Ciceronovo hodnocení se však vztahovalo především k Stagiritovým platónským dialogům, jež se na konci antiky ztratily, a nikoliv k dostupným dílům vědecké a filozofické povahy. Přesto Petrarkova invektiva a její argumenty, obsažené ve spise *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia*, měly mít podněcující impuls pro první generaci italských překladatelů z řečtiny na konci 14. a v prvních dekádách století následujícího.

Obnova studií římských klasiků měla dle Petrarkova záměru vést k morální obnově starých římských ctností v celé šíři soudobé italské společnosti vzhlížející se v nádhře a velikosti starého Říma. Petrarca tak vyjadřuje myšlenku, jež se stane vůdčí pro celou renesanci obecně: pozůstatky antické kultury – jak římské, tak řecké – představují pro současníky bohaté rezervoáry dokladů skvělosti: v literatuře, v oblasti praktické filozofie, v intelektuálním životě, v umění. Současná dekadentní doba, má-li se povznést nad barbarství středního věku (*medium aevum*), jež zaplavilo po pádu Říma celou západní Evropu, by se měla obrátit za účelem ozdravení k této skvělé minulosti a z jejích pramenů pro své blaho čerpat.

Petrarca je vnímán jako „otec humanismu“, jakkoli se to může zdát nesprávné s přihlédnutím k předchozím dvěma generacím.²² Co je však nesporné: svým důrazem na introspektivní poznávání vnitřního světa lidské osobnosti umělce, hledáním nových výrazových formálních a obsahových možností, znovuobjevováním antické řecké moudrosti v ciceronských intencích představoval mocný inspirativní impuls jak pro své současníky, tak pro následující generace italských humanistů a představuje tak *prvního vel-*

²¹ Tamtéž, s. 126, 250.

²² Srov. HANKINS, James: *Humanism, scholasticism, Renaissance philosophy*. In: Týž (ed.): *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*. Cambridge 2007, s. 39.

kého humanistu. Sám si byl vědom, že stojí na přelomu věků; mezi starým a novým světem a hledí vpřed i vzad.²³ Navázal na humanistické předchůdce a dokázal výstižně postihnout skryté spodní proudy, zřetelně zachytit potřeby a přání doby po uchopení antického dědictví jiným, novým a svěžím způsobem, notně se lišícím od středověkého přístupu.²⁴ Dle soudu Paula Oskara Kristellera Petrarca „jako mnoho filosofických (a politických) proroků byl jedním z těch, kdo viděli budoucnost, protože ji pomáhali utvářet“.²⁵ Jeho představu návratu ke klasickým hodnotám, literárnímu a myšlenkovému systému, jichž byl „prakticky jediným žijícím garantem“,²⁶ je možné hodnotit jako *konzervativní* příklon k antickému (především latinskému) ideálu, který působil v jeho době *moderně*. Petrarkův spíše „romantický“ nežli „avantgardní“ postoj vyrůstal z jeho odporu k tomu, co bylo v jeho době „moderní“, a z nostalgické touhy po dávném a skvělém věku, jenž by měl dojít nového naplnění v dobově odlišné konstelaci. V Petrarkových intencích návrat ke starým antickým vzorům znamená svěží rozmach v krizové době. Petrarca je svým filologickým a literárním odkazem tvůrcem *klasické modernity* (oproti *modernitě středověké*), která našla mnoho příznivců a pokračovatelů.²⁷ Samotný prvek prosazování řečtiny, jakkoli se může zdát na první pohled vedlejší v kontextu Petrarkova života, v sobě nese symbolický akcent příznačný pro celé jeho dílo: Petrarca ve své snaze o obnovu řeckých studií

²³ Ve spise *Rerum memorandarum libri* (I, 19, 4) (*Paměťhodné příběhy*) Petrarca píše: „velut in confinio duorum populorum constitutus ac simul ante retroque prospiciens“, viz ŠPIČKA, J.: *Francesco Petrarca a jeho latinské dílo*. In: PETRARCA, Francesco: *Mé tajemství: O tajném střetu mých myšlenek = Secretum meum: De secreto conflictu curarum mearum*. Praha 2004, s. 23.

²⁴ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. W.: *c. d.*, s. 114.

²⁵ KRISTELLER, P. O.: *Osm filosofů italské renesance* (dále jen *Osm filosofů*). Praha 2007, s. 30.

²⁶ ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 185. Oswald Spengler se v této souvislosti vyslovuje o Petrarkovi jako „v zásadě ve své době cizinci“. SPENGLER, Oswald: *Zánik Západu: obrysy morfologie světových dějin*. Praha 2011, s. 25.

²⁷ ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 203, pozn. 38. Mezi jeho přímé následovníky se počítá vedle Coluccia Salutatiho též Petrarkův přítel a komentátor jeho díla Luigi Marsigli (1330–1394) či Giovanni Malpaghini da Ravenna (1346–1417). U Luigiho Marsiglia se svého času učil filozofii Niccolò Niccoli (1364–1437). K žákům posledně jmenovaného patřil Leonardo Bruni (1370–1444), Poggio Bracciolini (1380–1459) či Carlo Marsuppini (1390–1453). Jiným duchovním pokračovatelem v petrarkovských šlépějích byl Giovanni Conversini da Ravenna (1343–1408; dle jiných pramenů: 1356–1417), jenž během svého padovského působení vyučoval mimo jiné Guarina Guariniho da Verona (1374–1460) a Vittorina da Feltre (Vittorino Ramboldini, 1378–1446). Srov. BOLGAR, Robert Ralph: *Classical Heritage and its Beneficiaries*. Cambridge 1977, s. 258; MORTENSEN, Lars Boje: *Leonardo Bruni's Dialogus: A Ciceronian Debate on the Literary Culture of Florence*. In: *Classica et Mediaevalia: Revue danoise de philologie et d'histoire*, Copenhagen 36, 1986, s. 298.

vyjadřuje obecnou touhu ducha doby a předjímá vývoj, jehož konsekvence možná nebyly zcela zřejmé ani jemu samému.²⁸ Mezi zásadami Petrarkova humanistického programu se ve vztahu k jeho pluralistickému (nedogmatickému) pojmání dějin filozofie objevuje podmínka vytvoření „nové knihovny“ spjaté s větší dostupností děl řeckých autorů, a to jak v originálním znění, tak v latinských převezech.²⁹ Každá filozofická škola, každý filozofický směr minulosti více či méně postihuje povahu pravdy, a proto je žádoucí, aby zde existovalo přirozené právo na prostor k sebemanifestaci. Jako vzor zde posloužil Petrarkovi jeho oblíbený Cicero, který nejenom svými překlady do latiny přiblížil Římanům poklady řeckého myšlení, ale i svým eklektickým přístupem k rozličným filozofickým tradicím dával ve svém díle zaznít různým ideovým postojům. Cicero se tak tímto komparativním postojem jednak stane pro mnohé humanisty příkladem k následování (*imitatio*) a na straně druhé jeho dílo bude pečlivě studováno jako pramen poučení o jiných filozofických směrech, nežli byl aristotelismus a platónismus (především se bude jednat o stoicismus, epikureismus a skepticismus). Neopominutelnou roli při konstituování programu odkrývání antické moudrosti sehrál též ciceronský akcent na oblast praktické filozofie. Dle Petrarkova přesvědčení má nesmírnou hodnotu studium řeckých filozofů jako příkladů moudrosti, jako vzorů morálního myšlení a jednání jedince. „Péče o duši“ byla v petrarkovské (a augustinovské) rovině spjata s problematikou spásy, nesmrtnosti lidské duše, lidského štěstí dosažitelného zde na zemi i na onom světě. To byly pohnutky, které přiměly Petrarku společně s Giovannim Boccacciem (1313–1375), aby se angažovali v záležitosti větší obeznámenosti s řeckým jazykem a s řeckým antickým krásným písemnictvím v italském intelektuálním prostoru.

Prvopočátky systematictější formy výuky řečtiny na Apeninském poloostrově spadají do poměrně krátkého časového úseku 1360–1363. Petrarca strávil zimu na přelomu roku 1358/1359 v Padově. Zde se seznamuje prostřednictvím nejmenovaného padovského učenice s rodilým řecky mluvícím („grico“) Kalábrijcem (pravděpodobně pocházejícím z Piana, nedaleko Reggio),³⁰ Leontiem Pilatem (italsky: Leonzio Pilato, řecky: Λεόντιος Πιλάτος)

²⁸ BOLGAR, R. R.: c. d., s. 260.

²⁹ „Neque grecos tantum, sed in latinum versos aliquot nunquam alias visos aspicient.“ In: GARIN, E.: *Powrót filozofów*, s. 24.

³⁰ VIZ PERTUSI, A.: c. d., s. 10; FYRIGOS, A.: c. d., s. 19, pozn. 1. Pilatos sám o sobě tvrdil, že pochází ze Soluně. Totéž se domníval v dobré víře i Boccaccio. Petrarca v dopise (obsaženém ve sbírce *Rerum senilium libri*) Boccacciovi píše: „Náš Leontios se popravdě narodil v Kalábrii, přestože trval na tom, že se narodil v Thesálii, protože byl toho názoru, že být řeckého nežli italského původu je více účtyhodné. Vždy předstíral, že je cizincem; Řekem mezi námi a Italem mezi Řeky.“ („Leo noster vere Calaber, sed ut ipse vult Thesalus, quasi nobilius sit

(kol. 1300–1366), o němž se dovídá, že je schopen přeložit Homéra do latiny. Již v této době (1358/1359) Pilatos překládá prvních pět knih *Íliady* do latiny.³¹ Po návratu z Padovy do Milána (březen 1359) se Petrarca setkává v lombardské metropoli s Boccacciem, s nímž jej pojí tentýž záměr: uskutečnění veřejných přednášek klasické řečtiny pro někdejšího Barlaamova žáka, Leontia Pilata, jenž by byl zároveň ochoten a schopen přeložit Homérové eposy (či ještě jiná díla) do latiny. Na počátku podzimu roku 1360 byla zřízena katedra řeckého jazyka ve Florencii (*Studio*) jako prvá svého druhu v západní Evropě. Tento akt nebyl však podmíněn ryze humanistickými zájmy města na Arnů. Sekretář florentské komuny Giovanni Boccaccio, jenž byl ve věci osobně zainteresován, musel obhájit myšlenku nutnosti hlubší znalosti řečtiny před městskou radou, přičemž zdůraznil politické a obchodní cíle Florencie ve východním Středomoří.³² Úspěchu celé záležitosti mohla napomoci i široká intelektuální základna vybudovaná během předchozích generací. Městští notáři a sekretáři, kronikáři, písaři – ti všichni se podíleli na vysoké vzdělanostní úrovni, přičemž tak byly nevědomky vytvořeny podmínky pro ambicióznější literární podniky, jakým byl právě tento Boccacciův.³³ Florentská komuna, pod jejíž patronací se veřejné přednášky řeckého jazyka uskutečnily, se zavázala platit Pilatovi za jeho výuku 100 florinů ročně. Boccaccio kalábrijského učenice u sebe na dva roky (od června 1360 do podzimu 1362) ubytoval za účelem vlastního sebe zdokonalení se v řečtině a nutno podotknout, že ve svém snažení byl o něco málo úspěšnější nežli jeho přítel. Veřejné přednášky však nepřekročily hranici elementární výuky cizímu ja-

grecum esse quam italum, idem tamen ut apud nos grecus sit, apud illos puto italus, quo scilicet utrobique peregrina nobilitetur origine“.) (*Sen.* III, 6) In: GARIN, E.: *History of Italian Philosophy*, s. 147; PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 41. Existuje domněnka, že „neznámý padovský učenec“, jenž seznámil Petrarku s Leontiem Pilatem (přičemž se zaručil za schopnosti tohoto), mohl pocházet z Kypru, Kréty či přímo z Kalábie. Srov. tamtéž, s. 10, 14, 34. Pilatos býval kdysi Barlaamovým žákem (*auditor*) a často jej později (ve čtyřicátých letech) navštěvoval v jihoitalské Gerace. Po roce 1348 Pilatos odchází na Krétu, kde patrně zůstane až do svého odchodu do Itálie nedlouho před rokem 1358. Bohužel nemáme dostatek informací o Pilatově životě před rokem 1358.

³¹ PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 9. Srov. ZENATTI, Oddone: *Dante e Firenze*. Firenze 1902, s. 282–325.

³² DOSTÁLOVÁ, R.: *c. d.*, s. 315. Není bez zajímavosti, že Petrarca a Boccaccio byli přáteli Nicola Acciaiuoliho (1310–1365), příslušníka významné florentské rodiny, jenž byl roku 1358 jmenován pánem a kastelánem Korintu. V roce 1462 Boccaccio přichází na jeho pozvání do Neapole. Ambice rodiny Acciaiuoli (Acciajuoli) mohly představovat jeden z politických impulsů podporujících ideu výuky řeckého jazyka v městě na Arnů.

³³ K tomuto Jiří Špička ve svém díle *Petrarca* výstižně poznamenává: „Intenzivní literární činnost Florencie a zachovalost jejích pramenných fondů má také za následek, že politické a kulturní události 14.–15. století historikové ještě dnes vidí především florentskýmýma očima“. Viz ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 131.

zyku. Na základě poznámek Giovanniho Boccaccia a florentského humanisty Domenika Silvestriho (kol. 1335–1411) si lze učinit částečnou představu o povaze výuky.³⁴

Na podnět obou významných literátů Pilatos přeložil Homérové eposy do latiny na základě výše zmíněného rukopisu Ambr. I 98 inf. v komparaci s jiným rukopisem zahrnujícím Homéra, který získali od neznámého padovského právníka.³⁵ Není však zcela jisté, zda tento „padovský kodex“ zahrnoval *Íliadu* a *Odyseiu* či pouze *Íliadu*. Leontios byl vybaven – kromě rukopisů obsahujících Eurípida či Lykofronta s komentářem od Ióanna Tzetze (kol. 1110–1186) – kodexem, jenž zahrnoval spis „*accessus ad Homerum*“, a pravděpodobně měl u sebe též rukopis obsahující řecko-latinskou verzi *Íliady* a *Odyseie*, kterou však Petrarkovi v roce 1359 neukázal.³⁶ Výše zmíněná prvá Pilatova latinská verze (*prima translatio*) úvodních částí *Íliady* (knihy I–V), která vznikla na bezprostřední Petrarkovu žádost, se částečně objevuje v podobě marginálií v rukopise Paris. lat. 7880/1, jenž byl později opatřen Petrarkovými poznámkami. Přestože Petrarca ani Boccaccio nebyli zcela spokojeni s Pilatovým převodem prvních pěti knih *Íliady*, pověřili řecko-italského učenice překladem celého eposu.³⁷ Nakonec byl Pilatos schopen přeložit oba Homérové eposy a své latinské verze opatřil vlastním komentářem.³⁸ Dle Pilatova v mnohém nepřesného a křečovitě doslovného (*ad verbum*) překladu Homéra pak Boccaccio zapsal *Íliadu* a *Odyseiu* v próze.³⁹ Pro nedostatky Pilatova překladu budeme mít větší porozumění, přihlédneme-li k faktu absence adekvátních bilingvních slovníků a k časté kontraproduktivní spolupráci mezi italskými učenici a Leontiem Pilatem, jehož si nedokázali pro jeho vrtkavou povahu a hrubé způsoby chování oblíbit.⁴⁰ Svou

³⁴ Silvestriho poznámky jsou obsaženy v rukopise Torino, Bibl. Naz. I III 12, fol. 26; Boccacciovy v rukopise Firenze, Laur. 38, 17, fol. 84, viz CICCOLELLA, Federica: *Donati Graeci: Learning Greek in the Renaissance*. Leiden 2008, s. 97. Poznámky se týkaly řeckého epigramu AP (*Anthologia Palatina / Anthologia Graeca Planudea*) 16. 297. Po Pilatově přečtení originálního znění následoval překlad do latiny, jenž byl v poznámkách italských humanistů doplněn o fonetický přepis daného textu v latince.

³⁵ KRISTELLER, P. O.: *Osm filosofů*, s. 159; REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. W.: *c. d.*, s. 130.

³⁶ PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 21, 25.

³⁷ CICCOLELLA, F.: *c. d.*, s. 99.

³⁸ PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 261–380.

³⁹ K Pilatovým latinským překladům viz tamtéž, s. 161–259.

⁴⁰ Ke vztahům mezi Petrarkou a Pilatem viz GEANAKOPOLOS, Deno John: *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe* (dále jen *Greek Scholars in Venice*). Cambridge 1962, s. 21, pozn. 24. Petrarca jej například nazývá „velkým zvířetem“ (*magna bellua*) (Sen. III, 6; březen 1364). In: SANDYS, John Edwin: *A History of Classical Scholarship: From Revival of Learning to the End of the Eighteenth Century (in Italy,*

roli sehrála místy Pilatova nedostatečná znalost klasické řečtiny. Nicméně význam Pilatových latinských verzí je nesporný: intelektuální svět západní Evropy po mnoha staletích zapomnění opět získává jasnější představu o původním znění Homérových eposů. Do této doby byla v latinském prostoru známa *Íliada* prostřednictvím výtahu 1 070 hexametrů z původního eposu. Toto dílo, jež vzniklo pravděpodobně před koncem 1. století n. l., bylo označováno jako tzv. *Ilias Latina* či *Homerus Latinus*.⁴¹ Na konci roku 1367 (či na začátku 1368) začal Donato Degli Albanzani (kol. 1328–1411) přepisovat úhledným stylem Pilatův překlad Homéra (Paris. lat. 7880/1–2), jenž obdržel Petrarca od Boccaccia na konci roku 1366.⁴² Jinými kopisty, kteří vytvořili opisy založené na tomto rukopisu, byli Pietro da Montagnana (kopie Paris. lat. 7882: *Odyseia*) či Giovanni Malpaghini da Ravenna (1346–1417), jehož opis byl dokončen koncem července 1368.⁴³ Další kopie latinské verze byla vyhotovena v únoru 1369.⁴⁴ Vznik kopií latinského znění Homérova textu v poměrně krátkém časovém úseku svědčí o netrpělivosti, s jakou byl Pilatův překlad očekáván v italském prostředí.

Vedle Homéra byl Pilatos „zaúkolován“ Boccacciem ve věci překladu prvních 466 veršů Eurípidovy tragédie *Hekabé*⁴⁵ a na žádost Coluccia (Nicola di Pietro) Salutatiho (1331–1406) pasážemi z Plútarchových *Životopisů*. Eurípidova *Hekabé* (podobně jako Homérové eposy) patřila mezi základní texty byzantského vzdělávacího kurikula. Lze předpokládat, že Pilatovy latinské verze těchto děl mu posloužily jako názorné příklady při výuce řeckého jazyka. Jiným překladatelským zadáním pro Leontia Pilata byl převod řeckých pasáží *Digest* (*Digesta seu Pandectae*; řecky πανδέκτης, pandektes = vše zahrnující), výtahu z římského civilního práva Justiniána I. (vytvořeného v letech 530–533), jenž byl obsažen v rukopise nyní známém jako tzv. *Littera Florentina* (během středověku až do roku 1406 označovaném jako *Littera Pisana*). S touž úlohou se s těžkostmi zabíral o dvě stě let dříve Burgundio

France, and the Netherlands). Díl 2. Cambridge 2010, s. 15, pozn. 3. Boccaccio popisuje v *De genealogia deorum gentilium*, I, xv, c. 6 Pilata těmito slovy: „Aspectu horridus homo est, turpi facie, barba prolixa, et capillitio nigro, et meditatione occupatus assidua, moribus incultus nec satis urbanus, verum ... litterarum Graecarum doctissimu“. In: *Francisci Petrarchae Epistolae Selectae*. Oxford 1923, s. 247–248.

⁴¹ CICCOLELLA, F.: c. d., s. 99, pozn. 74.

⁴² DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 4.

⁴³ Tamtéž, s. 15; PERTUSI, A.: c. d., s. 25, 38.

⁴⁴ Tamtéž, s. 137–159. Kopie založené na Paris. lat. 7880/1 (*Odyseia*): Napoli, Bibl. Naz. „Vittorio Em. III.“ lat. V. E. 29; Firenze, Bibl. Naz. Centr. Conv. Soppressi lat. A 3.2646.

⁴⁵ Firenze, Laur. 31, 10. Pilátův opis díla: Laur. San Marco 226 viz WILSON, N. W.: *From Byzantium to Italy*, s. 4; FYRIGOS, A.: c. d., s. 24.

z Pisy (asi 1110–1193). Ani Pilatos v této záležitosti neučinil výraznější posun a adekvátní překlad musel čekat až do doby Angela Poliziana (1454–1494).⁴⁶ Během svého relativně krátkého florentského pobytu (1360–1363) stihl Pilatos ještě přeložit pseudo-aristotelský korpus *De mirabilibus auscultationibus* (*O zázracích z doslechu*).⁴⁷ Jedna z verzí Pilatova převodu se nacházela mezi Boccacciiovými rukopisy uloženými v knihovně florentského augustiniánského kláštera Santo Spirito, jenž se stal důležitým místem setkání Boccaccia a jeho přátel.⁴⁸ Dříve existoval názor, že Leontios Pilatos přeložil do latiny některé z Platónových dialogů.⁴⁹ Tuto domněnku však moderní bádání nepotvrdilo. Nicméně i tento záměr jistě v plánu Boccacciové a Petrarkové byl a lze se domnívat, že by se s největší pravděpodobností naplnil, kdyby nedošlo k náhlému Pilatovu skonu.

Řecko-italský učenec měl bezesporu jisté znalosti dějepisu, starých mýtů a filozofie. Co se týče Pilatovy znalosti latinského písemnictví, lze usuzovat, že byl poměrně dobře obeznámen s Vergiliem, Liviem a Pliniem st.⁵⁰ Pilatova erudovanost a vysvětlující komentáře k Homérovým eposům daly do jisté míry Boccacciovi stimulující podněty při sestavování rozsáhlého mýtografického díla *De genealogia deorum gentilium* (*O genealogii pohanských bohů*; náčrty první verze vznikly již před rokem 1350, spis byl ukončen mezi 1363–1366, dodatky: 1371–1374).⁵¹ Samotný Boccacciův požadavek překladu úvodních pasáží Eurípidovy *Hekabé* byl motivován získáním nových informací pro jeho *Genealogii*. Tyto skutečnosti spolu s veškerými florentskými aktivitami svědčí o Pilatově intelektuální zdatnosti oproti dřívějším hodnocením jeho nezpůsobilé osoby coby neodborného a polovzdělaného učenče.⁵² Pilatos byl bezesporu významnou osobou středomořského řecko-

⁴⁶ K Polizianovu překladu řeckých pasáží *Digest* viz WILSON, N. W.: *From Byzantium to Italy*, s. 108–111.

⁴⁷ Tamtéž, s. 5.

⁴⁸ Ve své poslední vůli z roku 1374 Boccaccio věnuje veškerou svoji rukopisnou sbírku klášteru Santo Spirito. Konkrétně se zmiňuje o osobě Martina da Signa, jemuž jsou rukopisy svěřeny do doživotního užívání a péče. Bohužel nebyl – navzdory Boccacciovu přání – vytvořen po smrti Martina da Signa († 1387) inventář souboru. Máme však k dispozici inventář knihovny kláštera Santo Spirito z roku 1451, u jehož záznamů lze identifikovat někdejší Boccacciův vlastnictví. Viz DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 19.

⁴⁹ NOVOTNÝ, F.: c. d., s. 16.

⁵⁰ PERTUSI, A.: c. d., s. 475.

⁵¹ WILSON, N. W.: *From Byzantium to Italy*, s. 6.

⁵² Srov. GEANAKOPOLOS, D. J.: *Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissance and the Byzantine and Roman Churches*. Madison 1989, s. 40. Pierre de Nolhac se poněkud příkré o Pilatovi vyslovil ve smyslu, že se jedná o „sorte d'aventurier à demi lettré“, viz PERTUSI, A.: c. d., s. 9, 34–35.

italského intelektuálního světa a nikoliv náhodou byl vybrán ke svému úkolu Petrarkou a Boccacciem.

Doložen je též nesporný inspirativní přínos Barlaama ze Seminary, jehož hlubokých znalostí Boccaccio využil nepřímo prostřednictvím Barlaamova žáka, Paola da Perugia (Paolo Perugino; kol. 1380?–1348), učeného knihovníka na dvoře Roberta z Anjou (1309–1343) v Neapoli, jenž mimo jiné sepsal sbírku mýtů pod názvem *Collectiones*.⁵³ Boccaccio o Barlaamovi v této souvislosti referuje ve svém spise *De genealogia deorum gentilium*. Toto dílo není pouhým defilé postav pohanských mýtů, nýbrž je též obranou studia antické literatury a myšlení, které mohou být navzdory svému pohanskému duchu křesťanskému čtenáři v lecčems k užtku.⁵⁴ V podobném apologetickém tónu byly napsány i následující dvě Boccacciovy kolektivní biografie, ve značné míře vycházející z antických pramenů: *De casibus virorum illustrium* (*O osudech slavných mužů*; 1. verze: kol. 1356–1360, 2. verze: 1373) a *De mulieribus claris* (*O slavných ženách*; 1. verze: 1361, 2. verze: 1362).⁵⁵ Boží a poloboží, výjimeční hrdinové a hrdinky ztělesňují petrarkovské ideály nesmrtelné slávy, skvělosti a poetické inspirace. Studium čistě antických pramenů (bez středověkých dezinterpretací) a jejich vzájemná kolace jsou základními Boccacciovy metodologickými přístupy při práci s mýtografickým materiálem. Boccacciovy encyklopedické spisy mytologického obsahu se dočkaly velké popularity a značně přispěly k propagaci antické literatury.⁵⁶ Tématu vztahu poezie a mýtů se o něco později věnoval humanisticky laděný moralista a právník Coluccio Salutati, o němž jsme se již výše zmínili v souvislosti s Pilatovým překladem pasáží z Plútarchových *Životopisů*. V 15. století symbiózu mýtografie, filozofie a poetického vnímání skutečnosti reprezentují Cristoforo Landino (1424–1504), či Marsilio Ficino (1433–1499), představitelé florentského filozofického novoplatonismu. Mýtopoetická tvorba si získala v renesanční atmosféře nemalý ohlas a napomohla k eliminaci příliš rigidních hranic oddělujících navzájem filozofii a poezii, umění a filozofickou reflexi.⁵⁷ Svým kritickým, vpravdě vědeckým postojem k antickému dávnověku

⁵³ Boccaccio se vyjadřuje ve spise *De genealogia deorum gentilium* o Paolu da Perugia jako o „diu magister et custos bibliothecae Roberti ... curiosissimus in perquirendis peregrinis undecunque libris, hystoriis et poeticis operibus“.

⁵⁴ GEANAKOPOLOS, D. J.: *Interaction of the “Sibling” Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600)*. New Haven – London 1976, s. 66. Ke vztahu Boccaccia k Barlaamovi ze Seminary viz též: *Greek Scholars in Venice*, s. 21, pozn. 27.

⁵⁵ KING, Margaret: *The Renaissance in Europe*. London 2004, s. 54.

⁵⁶ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. W.: c. d., s. 118. V letech 1473 až 1572 dílo *De genealogia deorum gentilium* vyšlo celkem pětkrát tiskem, viz BOLGAR, R. R.: c. d., s. 257.

⁵⁷ GARIN, E.: *Filosof a mág*. In: Týž (ed.): *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha 2003, s. 140–141.

představují tato Boccacciova díla hodnotový obrat a předjímají pozdější renesanční pojednání, jakým je například spis *De deis gentium* od Lilia Gregoria Giralaldiho (Gyraldiho) (1479–1552), vydaný roku 1548 v Basileji.⁵⁸

Pilatovo překladatelské umění má rozsáhlý a slavný rodokmen v jihoitalském a sicilském prostoru. Arcijáhen v sicilské Catanii, kalábrijský Řek Henricus Aristippos (výše zmíněný v souvislosti s překladem *Faidóna*) či Bartolomeo da Messina představují nejvýznamnější proponenty středověké překladatelské tradice této mediteránní oblasti. Pilatos svými verzemi – na rozdíl například od Aristippovy tvorby veskrze zaměřené na překlady děl filozofického a vědeckého obsahu – velmi přispěl k poznání důležitých elementů antické řecké krásné literatury v italském raně humanistickém prostředí. Eminentní zájem byl v prvé řadě o hlubší poznání Homérových eposů a Pilatova stopa je v následujících dobách silně patrná. Na konci 14. století (1398) se objeví ještě jeden překlad z velké míry založený na Pilatově latinské verzi: je jím prozaický převod *Odyseie* z pera právníka a toho času arcikněze padovské katedrály, Franceska Zabarely (1360–1417) (dochovaný v rukopise Marc. lat. XII 23).⁵⁹ Florentský humanista Coluccio Salutati se později snaží přemluvit básníka Antonia Loschiho (1365–1441), aby Pilatovy prozaické překlady Homéra převedl do latinských veršů.⁶⁰ V následujícím století (konkrétně v letech 1442–1444) Pilatova převodu *Íliady* pravděpodobně tajně použije Lorenzo Valla (1407–1457) při tvorbě vlastní prozaické verze eposu (knihy I–XVI).⁶¹

Samotné prvopočátky výuky řečtiny v Itálii však neměly dlouhého trvání. Tato skutečnost byla zčásti zapříčiněna nestálostí povahy prvního veřejného učitele řečtiny, Leontia Pilata. Po třech letech činnosti na florentské katedře řeckého jazyka se řecko-italský učenec, chtěje se navrátit do Konstantinopole, vzdává výnosného profesorského místa a doprovází Boccaccia na jeho cestě do Benátek, kde navštěvují Petrarku. Petrarca jej žádá o zakoupení rukopisů v Konstantinopoli, jež by obsahovaly díla klasických autorů. Nepochybně se jednalo o Sofokleovy a Eurípidovy tragédie; bohužel však nevíme, o jaké konkrétně. Po několika měsících vrtkavý Kalábrijec žádá Petrarku, aby byl zpět pozván do Itálie. Na to básník píše v dopise Boccacciovi: „Přestože Leontios mě naléhavě žádá a prosí, nechť jej povolám, to se nestane, ani

⁵⁸ PANOFSKY, Erwin: *Význam ve výtvarném umění*. Praha 1981, s. 46.

⁵⁹ FIACCADORI, Gianfranco – ELEUTERI, Paolo (a cura di): *I Greci in Occidente: la tradizione filosofica, scientifica e letteraria*. Venezia 1996, s. 43.

⁶⁰ OLSZANIEC, W.: c. d., s. 20; PERTUSI, A.: c. d., s. 138. Srov. CICCOLELLA, F.: c. d., s. 99, pozn. 74.

⁶¹ GIBBON, Edward: *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Díl. 6, kap. LVIII–LXXI. London 1994, s. 432; PERTUSI, A.: c. d., s. 522.

prostřednictvím dopisu ani posla. Tam by měl zůstat, kam šel po opovržení naší pohostinností. Mohl být velkou pomocí v našich studiích, pokud by jeho způsoby nebyly tak velmi hrubé a jeho zvyky tak výstřední“.⁶² Přesto se Leontios vydává na cestu zpět. Při zpáteční plavbě roku 1366 Pilatos zahyne za bouře (zasažen bleskem), nedaleko benátského přístavu. Petrarca pospíchá k pobřeží v marné naději, že se zachránily některé cenné rukopisy z Pilatovy pozůstalosti.⁶³

Post řeckého jazyka ve Florencii byl uprázdněn a nebylo nikoho, kdo by nastoupil na Pilatovo místo. Prameny záhadně mlčí – krom lakonických zpráv Giovanniho Boccaccia a Domenika Silvestriho, kteří byli přímo účastni Pilatových přednášek – o jiných italských adeptech studia řeckého jazyka a literatury pod Pilatovým vedením. Mlha obestírající identitu dalších studentů, byli-li jací, spolu s nezpůsobností výše zmíněných humanistů předat znalost řeckého jazyka dále, jsou dokladem toho, že Pilatova pedagogická mise nebyla zcela úspěšná. Celkové Pilatovo florentské působení a stimulační vliv Petrarky a Boccaccia však přispěly k tomu, že zájem o řecký jazyk zůstal u následujících generací v paměti, přestože byl omezen jen na úzký okruh vzdělců, jakými byli Palla Strozzi (Palla di Onorio [di Nofri] Strozzi) (1372–1462), Niccolò Niccoli (1364–1437) a další učenci spjatí s florentským klášterem Santo Spirito. Petrarkův přímý následovník v humanistických studiích, Coluccio Salutati, sehraje významnou úlohu při organizaci florentských přednášek řeckého jazyka pro byzantského státníka a učenice Manuěla Chrysolora (asi 1353–1415) v posledních letech 14. století.

Absence výuky řečtiny byla v italském prostředí přerušena pouze jedním významnějším případem efemérní povahy: byzantský učenec, biskup v kalábrijské Gerace (1348–1366)⁶⁴ a thébský arcibiskup (pod latinskou správou) Simon Atumanus (Atumano) (?–kol. 1382), v krátkém období mezi lety 1381–1382 vyučoval řeckému jazyku v Římě, kde mezi jeho žáky patřil Vlám Raoul (Radulfo) de Rivo (kol. 1350–1403), pozdější historik a děkan v Tongres. Atumanova trojjazyčná verze Bible – *Biblia Triglotta* (řecko-latinsko-hebrejská), kterou připravoval během svého pobytu v Benátkách kolem roku 1373, přestože zůstala torzem, představovala ve své době pozoruhodný počín.⁶⁵ V roce 1372 při papežském dvoře v Avignonu přeložil (dle Salutatiho názoru velmi špatně) Atumanus z řečtiny do latiny Plútarchův esej pod

⁶² Francesco Petrarca. In: GARIN, E.: *History of Italian Philosophy*, s. 147. [překlad M. M.]

⁶³ Petrarkův dopis Boccacciovi z 25. ledna 1366 s žalem vypovídající o této tragické události viz PERTUSI, A.: c. d., s. 35–36.

⁶⁴ Tento post Simon Atumanus obdržel po smrti Barlaama ze Seminary.

⁶⁵ GEANAKOPOLOS, D. J.: *Greek Scholars in Venice*, s. 24, pozn. 39, s. 27.

názvem *De remediis irae* (též pod názvem *De cohibenda ira* – O ovládnutí zlosti). Salutati Atumanovu verzi *De remediis irae* přepracoval a, jak výstižně k tomuto poznamenal Włodzimierz Olszaniec, „spojení Atumanovy řecké erudice a Salutatiho latinské dalo výsledek, jenž byl toho času nejlepším možným“.⁶⁶

Přímý osobní kontakt řecko-italských učenců s nejvýznamnějšími proponenty italského raného humanismu měl v těchto nikoliv nesmělých prvopočátcích obnovy řeckých studií neopomenutelný význam pro formování nového renesančního postoje k řecké antické minulosti. Přestože byla přerušena kontinuita řeckých studií v Itálii na pětatřicet let, Petrarkova a Boccacciova inspirující snaha o prohloubení znalosti řečtiny vytvořila vhodné základy pro přijetí Chrysolorovy kulturní mise v italském intelektuálním prostředí na konci 14. století.

Životní styl a umělecké formy antiky stojí v popředí zájmu probouzející se renesance. Od časů Petrarkových a Boccacciových je tak možné datovat zvýšený zájem mezi italskými učenici nejen o *vlastní* latinskou minulost, která byla více méně živá po celý středověk, nýbrž také o řeckou antickou kulturu, duchovní nevlastní matku římské. Především však proměna v pohledu na minulé skvělé věky byla fundamentální. „Petrarkovský obrat“ spočíval v *optimistickém* přístupu k antickému dědictví ve smyslu možné realizace dávného ideálu.⁶⁷ Naděje přiblížení současného světa antice (namísto nostalgického oplakávání nedostizného ztraceného ráje tak, jak tomu bylo v případě středověkých pre-renesancí v západoevropském kontextu či v renesanci palaiologovské v kontextu byzantském) odlišuje Velkou italskou renesanci od svých předchůdkyň. Dřívější výpůjčky a inspirace antickým odkazem více či méně podporovaly daný stav věcí. Italská renesance však přináší nárok vnitřní proměny světa.

⁶⁶ Włodzimierz Olszaniec. In: OLSZANIEC, W.: c. d., s. 21, pozn. 55. [překlad z polského jazyka M. M.]

⁶⁷ Srov. EISENSTEIN, Elizabeth L.: *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformation in Early-Modern Europe. (Volume I and II)*. Cambridge – New York 2005, s. 184.

RESUMÉ

*POČÁTKY ROZKVĚTU ŘECKÝCH STUDIÍ
V KONTEXTU ITALSKÉHO RANÉHO HUMANISMU: BARLAAM ZE SEMINARY,
FRANCESCO PETRARCA, LEONTIOS PILATOS, GIOVANNI BOCCACCIO*

Na počátku čtyřicátých let 14. století se kalábrijský mnich, teolog a filozof Barlaam ze Seminary (kol. 1290–1348) setkává s Franceskem Petrarkou (1304–1374) na avignonském dvoře papeže Benedikta XII. (1334–1342). Toto setkání ve svém důsledku bude znamenat prvotní zárodek oživení řeckých studií v prostředí raně renesanční Itálie. Předkládaný článek se snaží o vymezení ideových předpokladů Petrarkových motivů směřujících k oživení znalosti řeckého jazyka a literatury. Je třeba zdůraznit, ponecháme-li stranou Petrarkův vlastní skromný pokrok v učení se řečtině, básníkův inspirativní přínos pro jeho mladšího přítele Giovanniho Boccaccia (1313–1375), který byl schopen kolem roku 1360 uspořádat ve Florencii veřejné přednášky řeckého jazyka pro jiného Kalábrijce, Leontia Pilata (kol. 1300–1366), bývalého Barlaamova žáka. Vedle pedagogické činnosti byl Pilatos „zaúkolován“ překlady vybraných antických řeckých textů: Homérových eposů *Odysseia* a *Íliada*; prvních 466 veršů Eurípidovy tragédie *Hekabé*; pasážemi z Plútarchových *Životopisů*; pseudo-aristotelským spisem *De mirabilibus auscultationibus* (*O zázracích z doslechu*). Pilatos se též pokusil o převod řeckých partií tzv. *Pandectae*, výtahu z římského civilního práva Justiniána I. (vytvořeného v letech 530–533), jenž byl obsažen v rukopise nyní známém jako tzv. *Littera Florentina* (během středověku až do roku 1406 označovaném jako *Littera Pisana*). Pilatovy rozličné aktivity během jeho působení ve Florencii, jež byly velkou měrou podporovány jak Petrarkou, tak ze strany Giovanniho Boccaccia, znamenaly, i přes relativní krátkost časového rozpětí (od 1359 do 1362), bod obratu v recepci antického řeckého odkazu v intelektuálním milieu italské rané renesance. Kromě Giovanniho Boccaccia a Domenika Silvestriho (kol. 1335–1411) identitu dalších adeptů řeckého jazyka a literatury pod Pilatovým vedením (byli-li jací) obestírá mlčení písemných pramenů. Přestože kontinuita řeckých studií byla z hlediska absence následovníků v italském prostoru přerušena na další tři desetiletí, Pilatovo pedagogické a překladatelské dílo intelektuálně a duchovně připravilo půdu pro příchod kulturní mise Manuéla Chrysolora (asi 1353–1415) v roce 1397. Sledované období (od 1358 do 1363) bylo s ohledem na obnovu řeckých studií v Itálii ve svém výsledku plodné. Došlo k výraznému zvýšení zájmu mezi italskými učiteli o původní řecké antické texty a Pilatovým doslovným překladům,

přestože byly neobratné, nechyběla stimulující síla a zásadním způsobem podnítily příští generace italských humanistů k vytváření adekvátnějších latinských verzí. Homérské básně byly přeloženy do latiny po mnohých staletích zapomnění v západoevropském intelektuálním prostoru. Kopie Pilatových převodů, za jejichž vznikem stojí Donato degli Albanzani (kol. 1328–1411), či Giovanni Malpaghini da Ravenna (1346–1417), se rozšířily velmi rychle. Vznik kopií latinského znění Homérova textu v poměrně krátkém časovém úseku a jejich následný relativně rychlý „rozptyl“ svědčí o netrpělivosti, s jakou byly překlady očekávány mezi italskými humanisty. Na konci 14. století (1398) se objeví ještě jeden překlad z velké míry založený na Pilatově latinské verzi: je jím prozaický převod *Odyseie* z pera padovského právníka Francesca Zabareilly (1360–1417). Florentský humanista Coluccio Salutati se později snaží přemluvit básníka Antonia Loschiho (1365–1441), aby Pilatovy prozaické překlady Homéra převedl do latinských veršů. V následujícím století (konkrétně v letech 1442–1444) Pilatova převodu *Íliady* pravděpodobně tajně použije Lorenzo Valla (1407–1457) při tvorbě vlastní prozaické verze eposu (knihy I–XVI).

SUMMARY

THE BEGINNINGS OF THE FLOWERING OF GREEK STUDIES IN THE CONTEXT OF EARLY ITALIAN HUMANISM:

*BARLAAM OF SEMINARA, FRANCESCO PETRARCH, LEONTIOS PILATOS,
GIOVANNI BOCCACCIO*

At the beginning of the 1340s Barlaam of Seminara (ca. 1290–1348), a Calabrian monk, theologian and philosopher met Francesco Petrarch (1304–1374) at the court of pope Benedict XII (1334–1342) in Avignon. This encounter meant the very first step in the revival of Greek studies within the Early Renaissance Italian milieu. This paper tries to delineate the ideological presuppositions of Petrarch's motives for reviving the knowledge of Greek language and literature. Leaving aside the Petrarch's own meagre progress in learning Greek it is necessary to point out his inspirational influence on his younger friend Giovanni Boccaccio (1313–1375) who was able to organise public lectures of Greek language in Florence around 1360 for another Calabrian, Leontios Pilatos (ca. 1300–1366), former Barlaam's pupil. Apart from the pedagogical work Pilatos's tasks included translations of selected ancient Greek classical texts: Homer's poems *Odysey* and *Iliad*, entering

parts of Euripides' *Hecube* (*Hecabe*), fragments from Plutarch's *Lives*, Pseudo-Aristotelean corpus *De mirabilibus auscultationibus* (*On Marvelous Things Heard*). Pilatos also tried to translate the Greek parts of the so-called *Pandectae*, the digest of Roman law promulgated by Justinian in 530–533. Despite a short time span (from 1359 until 1362) Pilatos' multiple Florentine activities, largely supported by both Petrarch and Boccaccio, were a turning point in the reception of the legacy of Ancient Greece within the intellectual Italian milieu of the Early Renaissance. Except for Giovanni Boccaccio and Domenico Silvestri (ca. 1335–1411), identity of Pilatos' other students (if there have been any) is surrounded by silence. Although the continuity of Greek studies was interrupted for another three decades, Pilatos' pedagogical and translation work laid the intellectual and mental groundwork for the cultural mission of Manuel Chrysoloras in 1397. As to the revival of Greek studies in Italy the concerned period (from 1358 until 1363) was fruitful, though timely limited, and raised interest among Italian humanists in original texts of the period of Ancient Greece. Despite being clumsy and inadequate the word-for-word translations by Pilatos did not lack stimulating power and inspired the next generation of Italian humanists to produce more proper Latin versions. Homeric poems were translated into Latin after many centuries of oblivion in Western Europe. Copies of Pilatos' Latin translations (written by Donato Degli Albanzani or Giovanni Malpaghini da Ravenna) spread very quickly in a relatively short time span. This fact proves a high degree of impatience with which Early Italian humanists expected translation of Homeric work. We can easily trace Pilatos' influence in another earlier Latin version of *Odyssey* written by Francesco Zabarella (1360–1417), which was created before the end of the 14th century (in 1398). Almost at the same time (about 1392) Coluccio Salutati (1331–1406) tried to persuade the poet Antonio Loschi (1365–1441) to use Pilatos' prosaic version to transform the text into a more appropriate poetic version closer to Homeric poems. In the next century Lorenzo Valla (1407–1457) probably secretly used Pilatos' translation when composing his own prosaic version of *Iliad* (Books I–XVI) between 1442–1444.

PhDr. Marcel Martin
Nádražní 324
514 01 Jilemnice